

Ström efter nya kyrkans tillkomst och samhällets framväxt

Arne Rosenberg

[ur *Kyrklig årsbok* 1997, sid 36–45, utgiven av Ströms församling]

År 1850, tre år efter nya kyrkans invigning, fanns det 1367 personer i socknen. Människorna i kyrkbygden bodde på höjderna runt nuvarande centrum, i Risselås, i Västbygden och på några gårdar i Bredgård och på Näset. På Ströms-Flaten bodde inte många. Ströms-Flaten var och är den centrala delen av dagens samhälle och hade fått namn av områdets relativt jämna och plana, ”flata” karaktär. Ströms-Flaten blev så småningom bara Flata, ett namn på samhället som länge har använts i mindre högtidliga sammanhang.

Till år 1870 hade socknens befolkning ökat med 829 personer, eller 61 %, en stor ökning på 20 år i en så avlägsen och isolerad landsända som Ström. Vad hade hänt?

En orsak till folkökningen var, att vår skog nu hade fått efterfrågan och därmed blivit värdefull. Ute i Europa hade industrialiseringen på bl.a. järn- och textilområdet kommit igång på allvar och krävde oupphörligt stora kvantiteter sågade trävaror för uppförande av industrianläggningar och bostäder, och i Sverige fanns, framför allt i den norra halvan av landet, stora täta skogar, som tidigare varit mer eller mindre värdelösa.

Skogsbolagen gjorde nu därför sitt intåg i Ström. Först på plan var Graninge Bruk, som 1853 skrev det första avverkningskontraktet i våra bygder. Kontrakten skrevs denna tid på 50 år, och var en i längden mycket dålig affär för skogsägarna då de under ett halvt sekel avhände sig rätten till sina egna skogar för mycket obetydliga ersättningar. Ofta hade de heller inte gjort förbehåll för vedbrand och husbehovsvirke.

Redan 1862 hade fem skogsbolag etablerat sig i Ström, och alla var med i jakten på vår storskog. Det var bara de stora sågtimmerträden som efterfrågades denna tid, och skogsbolagen gjorde nu och många årtionden framöver lysande affärer med skogsbönderna, som inte alla förstod värdet på sina växande tillgångar.

Vårt eget lokala skogsbolag, Ströms Trävarubolag, bildades år 1880 av skogspatronerna Per Holm i Jonsgård och Carl Burman i Hammerdal samt två bolagsdirektörer från Sundsvall. Paret ”Holm och Burman” hade dock tidigare sedan länge bedrivit skogsaffärer efter Vattudalen. Skogens värde ökade för varje år då efterfrågan steg, och omkring år 1920 hade vi ombud för över 20 skogsbolag i vår socken, och på Vattudalen började en ångbåtsflotta för flottning av allt timret växa upp. Den första ångbåten kom hit 1870, och omkring 1910 hade 10 ångbåtar fullt sjå med att hinna bogsera timret utför vår långsmala vattudal. Det vackra ångfartyget Virgo sjösattes år 1885, och det bedrev passagerartrafik mellan Ström och Bågede ända till 1936, då de betydligt snabbare bussarna och personbilarna helt övertog person- och varutransporterna.

Vi har nämnt skogens och skogsbrukets stora betydelse för befolkningsökningen i Ström i gången tid. Men vår huvudnäring sedan äldsta tider, jordbruket, möjliggjorde genom nyodlingar och moderna bruksmetoder också en befolkningstillväxt, man kunde mätta flera munnar. Nödåren under 1860-talet, med åren 1867–68 som de allra värsta, var nog sista gången människorna här uppe behövde blanda bark i mjölet. Men under år av spannmålsbrist fick strömsborna vandra ner till Sundsvall, dit fraktskutorna kom med spannmål söderifrån, och köpa så mycket man orkade bära hem. Från ett av nödåren berättas om strömsbo, som i Sundsvall köpte dubbel mansbörda säd, delade upp den i två bördor och bar den ena bördan ett stycke och gick sedan och hämtade den andra. Så höll han på den c:a 24 mil långa vägen hem till Ström!

En tredje orsak till befolkningsökningen i socknen var att vi fick norra Jämtlands förste läkare placerad här, sedan sockenmännen för Ström, Alanäs och Frostviken vid stämma redan 1858

förklarat sig villiga att ta emot den läkartjänst som Hammerdalsborna inte ville ha. Läkaren kom 1866, och slog sig snart ner i den nybyggda läkarbostaden, byggnaden som sedan varit rektorsbostad för "gröna skolan", kommunbibliotek och kopieringscentral, och nu väntar på sitt slutgiltiga öde – kanske rivning. Läkaren var Johan Kristian Strandberg, som efter sex år här hos oss flyttade till Pajala där han slutade sina dagar. Ström var den femte socknen i länet som fick läkare. Tidigare fanns sådana i Östersund, Undersåker, Ragunda och Vemdalen. Tillgång till läkare innebar trygghet, och medförde att allt flera människor vågade bosätta sig i det blivande samhället. Apotek hade Ström sedan 1871, och sjukstugan, den i Lindbergsbacken och som idag är dagis, stod färdig 1899 och hade 12 sängar. Först 1942 fick vi en municipalläkare med huvudsaklig arbetsplats på sjukstugan och inom samhället.

På det kyrkliga området innebar 1870-talet också förändringar. Ström och Alanäs, som tidigare varit annex under Hammerdal, blev eget pastorat från 1872, och som förste kyrkoherde fick vi Olof N. Wagenius (1826–1918). Alanäs blev självständigt pastorat 1922, men från och med innevarande år har de två åter blivit ett.

Bland andra större händelser i församlingen kan nämnas, att nya prästgården uppfördes 1873–74, att nya begravningsplatsen med gravkapellet invigdes 1914 och sjuttio år senare kunde vi inviga det nya gravkapellet "Det eviga ljusets kapell", att komministertjänst tillkom 1922 och att komministerbostad och församlingshem byggdes 1942 respektive 1957. Den nyuppförda pastorsexpeditionen togs i bruk 1991.

Vi återvänder till 1800-talet. Trots ökad befolkning i socknen förblev Ströms-Flaten ganska folktom och obebyggd. Sålunda vet man att i kyrkbyn fanns 1874 få byggnader, och det var prästgården, läkarbostaden, folkskolan, Fru Svenssons bostad samt några ytterligare gårdar här och var. Fru Svensson var vår första utbildade barnmorska, och hon bodde vid Storgatan med make och barn, bland dem "tant Elise", i den byggnad som i dag står nere på Hembygdsgården och är Kafé Tomten. Folkskolestadgan av 1842 bestämde att varje församling skulle bygga skola och anställa utbildad lärare. Här i Ström beslöt man 1850 att skolhus skulle uppföras, och det stod färdigt 1856. År 1851 fick vi vår första utbildade folkskollärare, Jöns Landgren, som senare också avlade organistexamen. Vid sekelskiftet fanns i socknen 12 småskollärarinnor och två folkskollärare. Nya folkskolan, "Gula skolan" tillkom 1897, lärarbostaden redan 1887, och gymnastik- och slöjdsal 1914.

Under 1900-talet senare halva har andra och nya skolbyggnader vuxit upp på skolbacken, t.ex. Vattudalsskolans mellanstadie- och högstadielokaler samt det allra senaste tillskottet, Hedenvindskolan, med knappt tio år på nacken. I Bredgård har vi fått nya Bredgårdsskolan, som stod färdig 1975. Högre utbildning fick vi tidigt i Ström. År 1897 öppnade privatläraren, fil. kand. N. H. Örbom från Luleå en privatskola, som pågick till 1914 då högre folkskola inrättades. Den blev kommunal mellanskola 1917 och tio år senare samrealskola, och är därmed den äldsta realskolan i länet utanför Östersund.

Fullständigt gymnasium etablerades fr.o.m. läsåret 1961/62 med 43 elever från första början. Gymnasiet, som haft skridskolinje och fortfarande har skyttelinje samt vuxenutbildning, har betytt mycket för vårt samhälles utveckling och tillväxt och för våra egna och våra grannförsamlingars ungdomars utbildningsmöjligheter.

Vi har i Strömsund också en väl utbyggd kommunal barnomsorg med daghem, förskolor och fritidshem lite här och var i samhället.

Vi tar ett nytt steg tillbaka i tiden, till 1880. Socknens befolkning har de senaste tio åren ökat med 756 personer till 2949, och även kyrkbyn har nu börjat växa ordentligt i storlek och betydelse. Vägarna till och från Ström har blivit bättre och flera. Den redan 1812 anlagda vägen till Östersund har förbättrats betydligt, så att en resa tur och retur till länshuvudstaden, som tidigare tog en hel vecka, nu klaras på två dagar. Men så kallas den också för ilskjutsen! I det här sammanhanget kan omnämnas att den första bilen från Östersund uppenbarade sig i Strömsund så tidigt som 1902.

Landsvägen till Ramsele invigdes 1874, men redan långt tidigare färdades bönderna i Ström varje vinter en å två gånger till Salet (Sollefteå) för att sälja och köpa. Förbindelserna med Sollefteå och Sundsvall via Ramsele är av mycket gammalt datum. Till kommunikationsväsendet hör också post och telefon, och postexpedition inrättades i vår kyrkby redan 1864, och telefonförbindelse med yttrevärlden via Ramsele fick vi 1884. Telefonledningar från Östersund drogs hit 1888 av Jemtlands Telefon AB, vars ledningsnät Kongl. Telegrafverket övertog 1898. Ramsele var vår centralstation, och i Ström fanns 50 abonnenter. Ströms växelstation upphöjdes till centralstation 1917 med en telegrafkommissarie som chef.

När vi 1912 fick järnvägsförbindelse med Östersund, visserligen bara en "blindtarm" mellan Ulriksfors och Strömsund till mångas förtrytelse, innebar det ett mycket stort framsteg för Norra Jämtland. Och när vi 1956 fick vår ståtliga bro i stället för färjetrafik över sundet var det i sin tur en annan betydelsefull milstolpe, inte bara ifråga om kommunikationernas utan också ifråga om hela vår bygds utveckling.

Som bussterminal har Strömsund varit och är fortfarande stor, och under några år av de hoppfulla åren på 1970-talet hade vi även flygförbindelse med stora världen från flygfältet i Hallviken, ett flygfält som som anlades som militärflygfält i början av de s.k. krigsåren under 1940-talet.

Vi ska nu ta oss en titt på affärs- och hantverkarslivet i Ström under 1880–1890-talet. Redaktör Saxon gjorde ett besök i Ström 1895, och skriver han "fanns det då i kyrkbyn alla slags hantverkare utom barberare – men det dröjde inte många år efter Saxons besök förrän stockholmare Johan Robert Scherman kom hit och öppnade rakstuga och frisersalong – , 2 matvarubodar, skohandel, 3 skradderiaffärer med lager, 6 diversehandlare, 2 järnkramhandlare, 3 manufakturister i fem bodar, vit och kortvaruhandel, bokhandel och accidenstryckeri, 10 möbelsnickare, slakteri och bryggeri, vars öl serverades å två av våra ångbåtar och i det nya hotellet med rättigheter samt i tre ölstugor utan rättigheter".

Ja, ölet flödade friskt efter bryggeriets tillkomst 1894 och många år framåt. Redan tidigare ansågs emellertid nykterhetstillståndet vara dåligt i socknen. År 1864 sade man, att Ström var den enda församlingen i länet som tillät s.k. traktering med brännvin på kyrkbacken vid bröllop, barndop och begravningar. En aktiv nykterhetsförening efterlystes därför av många, och när logen Norrskenet bildades 1883 hälsades den med glädje och fick genast många medlemmar. Godtemplarhuset byggdes 1891–92, och det var nykterhetsrörelsens högborg ända till senare halvan av 1950-talet, då det såldes och man uppförde nya lokaler i samband med och i anslutning till kommunhusbygget, lokaler som kommunen idag övertagit.

En rikhaltig flora av andra ideella föreningar och sammanslutningar uppstod f.ö. i slutet av förra och i början av innevarande sekel, ett gott tecken på att här fanns en kunnig och medveten befolkning som tidigt insåg styrkan i ett organiserat och gemensamt arbete. Sålunda bildades redan 1885 en Hantverks- och Industriförening, en stor hantverkarkår fanns ju som tidigare nämnts på plats. Ströms skyttegille tillkom 1894, och sedan fick vi försvarsförening samt musikförening och sångkör kort därefter, skridskoklubb och skidklubb 1896 respektive 1902, Gymnastik- och Idrottsförening 1904, som 1908 blev IFK Strömsund, en av länets äldre idrottsföreningar som under sin 90- åriga tillvaro fostrat flera av vårt lands allra främsta idrottsflickor och pojkar. Idag satsar föreningen stort på barn- och ungdomsverksamhet. Idrottsarenorna genom tiderna har varit Holmparken/Idrottsparken nere i Sjövik, där bilskroten ligger idag, Tingvalla samt dagens Strömsvallen. Andra friluftss- och idrottsanläggningar i Strömsund och dess närhet och som tillkommit under de tre senaste årtiondena är den trestjärniga campingplatsen med friluftbadet på Näsviken, skidstadion i Risselås och skytte- och ishockeyhallarna invid Strömsvallen.

Frikyrkorörelserna fick tidigt fotfäste i Ström. Allra först bildades Brödraföreningen, som 1891 gick upp i Svenska Missionsförbundet och som år 1900 byggde Immanuelskapellet, som såldes 1907 och blev biograflokal för att 1912 övertas av Frälsningsarmén. Baptiströrelsen byggde Elimkapellet 1914 och Pingströrelsen slog sig ner i gamla gästgiveriet vid Storgatan, och lokalen fick namnet Betania.

Baptistförsamlingen och Elimkapellet är borta sedan länge liksom gamla Betania, men pingströrelsen har vuxit sig ganska stark och uppfört sin nya kyrka vid Länsmansgatan. Svenska kyrkan närliggande EFS var i stark tillväxt runt sekelskiftet och uppförde missionshus 1907. Denna ståtliga byggnad revs 1960 och ersattes av ett mindre men rationellare bönhus.

Ströms Hembygdsförening bildades redan 1906 och är därmed Jämtlands äldsta. Ströms konsumtionsförening kom till 1913, och Ströms arbetarkommun 1917. Ett stort Folkets Hus med hotelldel uppfördes 1985–86. Logen Norrskenet öppnade 1905 en läsestuga för allmänheten. Läsestugan blev ganska snart vårt första sockenbibliotek. Bokhandel hade vi från 1875 genom Petronella Arnell, och längre fram fick vi Nordfors Bokhandel. Egen tidning fick Strömsund 1906 med namnet Strömsunds-Tidning. Den levde som självständig lokal tidning endast ett par år, och gick därefter upp i Jämtlands Tidning, som gav ut den under det ursprungliga namnet t.o.m. 1917.

Nyårsaftonen 1900 var en stor händelse i Ströms historia. Då firades nämligen kyrkbyns upphöjelse till municipalsamhälle under stora och festliga former. Samhället fick namnet Strömsund, och det utvecklades raskt till ett litet prydligt och välbyggt sekelskiftessamhälle, och förhoppningen att det skulle bli Jämtlands andra stad växte sig allt starkare under många år. En följd av samhällsbildningen var att man nu var tvungen skaffa sig en brandkår, och den kom enligt brandordningen att bestå "af hvarje i Ströms municipalsamhälle arbetsför mansperson mellan 18–60 år". Den första brandstationen, spruthuset, uppfördes rätt snart på tomten mitt emot församlingshemmet. År 1996 invigdes vår allra nyaste brandstation, och nu har brandkåren fått utökade uppgifter och kallas Räddningskåren. Municipalsamhället upphörde 1963.

Elektrisk belysning fick vi 1905, då Lövöns kraftstation stod färdig. Den första gatlyktan sattes upp utanför apoteket. Det blev så småningom flera gatlyktor, och gatubelysningen beundrades mycket av kyrkobesökarna utifrån byarna. De kom därför gärna hit redan på lördag för att få se lyktorna tändas på kvällen. Samhällets utbyggnad och utveckling krävde ökad hygien, bl.a. vattenledningsvatten i stället för brunnsdito, och 1915 kunde man få rent och mjukt sjövattnet in i många av våra kök bara genom att vrida på en kran.

Tingsförhandlingarna flyttades, inte utan protester, från Hammerdal hit till vårt imponerande och nybyggda tingshus 1911. Idag är tingshuset också polisstation, en mycket rymlig och synnerligen vackert belägen sådan. Ordningsmakt hade Ström tidigt genom en länsman, som vid sin sida hade ett antal fjärdingsmän. Tidigare har det nämnts, att vi fick vår första sjukstuga 1899. Tjugofem år senare, 1924, uppfördes sanatorium och epidemisjukhus. Sanatoriet brann ner 1948, och på dess plats byggdes det sjukhus, som nu skall rivas p.g.a. mögel. Hälsocentralen invigdes 1980.

Ströms kommuns förvaltning samordnades och centraliserades allt mer, och ett kommunalkontor inrättades 1928 i den byggnad, där provinsialläkaren hade mottagning och bostad och som brann ner till grunden 1945. En ny byggnad för läkaren och hans mottagning reste sig snart ur askan, medan kommunförvaltningen efter några lokalbyten kunde flytta in i eget kommunkontor först 1958. Den politiska situationen förändrades ganska radikalt i 1930 års kommunval, då den dittills förhärskande och rätt stora och stabila, trodde man, borgerliga majoriteten plötsligt och något oväntat ersattes av en lika stor socialdemokratisk. Partiet har sedan dess styrt och ställt i Ströms gamla kommun och i Strömsunds storkommun, som bildades 1974.

För vårt samhälles framväxt har naturligtvis mindre och större företags etablering här varit av största betydelse. Några av de första och större företagen är Näsvikens såg- och möbelsnickeri från 1904, täljstensfabriken, som bedrev verksamhet från 1914 till 1940-talet och vars kvarnbyggnad övertagits av Hembygdsföreningen som där inrymt sitt Tekniska magasin samt Ulriksfors sulfitfabrik, som uppfördes åren 1915–1917. Driften där pågick, även om det tidvis var långa avbrott, ända till 1946. Bland de mindre företagen märktes kvarnar, snickerifabriker, smedjor och mekaniska verkstäder, företag som upphört för många år sedan. Den lågkonjunktur som lamslog världen åren runt 1930 drabbade också Ström med konkurser och arbetslöshet, ja, ibland med rena armodet som följd.

Många skogs- och jordbruksarbetare i Ström fick dessa krisår ekonomisk hjälp att anlägga s.k. Per Albin-torp, småbruk som gav innehavaren och hans familj en dräglig försörjning, även då arbetslösheten var stor. Sakta segade vi oss ur de ”dåliga tiderna” för att efter några år drabbas av en ny mörk period, andra världskriget 1939–1945. Strömsund blev nu uppmarschområde för tusentals beredskapssoldater med hästar och allsköns krigsmateriel. Härifrån skulle i första hand försvaret ledas mot inkräktare som kunde tänkas tränga in i vårt land över gränserna i Frostviken och Hotagen.

Sverige hade lyckan att slippa krigets fasor och härjningar, som vi vet, men vi led med alla dem som utsattes för krigets vedervärdigheter. När freden äntligen kom, och lugnet återvänt till oss i Ström, fann vi att många strömsflickor följt med avmönstrade krigare för att som deras fruar bosätta sig ”någonstans i Sverige”, som det så hemlighetsfullt hette under beredskapsåren. I och med krigsslutet 1945 inträdde en period med stora samhälleliga och sociala förändringar. Många industrier och andra företag kom till och etablerade sig i och kring tätorterna, och urbaniseringen sköt fart. Även Strömsunds befolkning växte raskt, och det på våra byars bekostnad. Den jordbrukande befolkningen minskade på grund av nedläggning av jordbruk och rationellare brukningsmetoder med en ökande tillgång på maskinell utrustning, t.ex. traktorer. Bostadsbyggandet i samhället tog fart, och villor och hyreshus uppfördes lite här och var.

Tingvallaområdet är ett exempel på hur man löste den stora efterfrågan på bostäder. Befolkningen ökade från ca 1000 personer omkring 1930 till ca 4500 när den var som störst i vår till arealen betydligt utvidgade tätort. Befolkningsökningen möjliggjordes av att industrier lokaliserades hit. År 1944 anlades Strömsunds Cementvarufabrik, som så småningom utvecklades till vårt största industriföretag. 1947 fick vi ett textilväveri i de ombyggda lokalerna i Ulriksfors sulfidfabrik. Väveriet ersattes 1955 av en fångvårdsanstalt, som 1979 avlöstes av arbetsmarknadsinstitut, bildvårdsföretag och plåt och ventilationsverkstad. I början av 1970-talet fick vi det stora, statliga industricentrat på Risselås marker i närheten av Ulriksfors. Där, på Företagscentrum, står idag tyvärr många fabrikslokaler tomma bland de ännu verksamma.

Det kulturella utbudet, kulturlivet, har mestadels varit stort och livaktigt i vårt samhälle. Förutom tidigare nämnda ideella föreningar och organisationer har vi också en vital konstklubb, teaterförening, folkdanslag, sångkör och utövare av musik i större och mindre grupper. Vi har också studieförbund och ett välsorterat kommunalt bibliotek med bokbuss, som med jämna mellanrum besöker kommunens byar. Kulturen bärs upp av alla våra kulturarbetare, stora som små, och vi har haft och vi har många kända kulturprofiler med rötter i vår bygd. Bland dem kan nämnas Hjalmar Strömer, författare och föreläsare, som fått ge namn åt vår gymnasieskola, författaren Gustav Hedenvind-Eriksson, som visserligen är född i Alanäs socken, men som vi gärna räknar oss till godo, och även han har gett namn åt en av våra skolor, Hedenvindskolan. Vi har vidare författaren och akademiledamoten Kjell Espmark, som på fädernet härstammar från Äspnäs, vi har dekoratören, filmaren och underhållaren Yngve Gamlin, och vi tar också med författaren, filmaren m.m. Beppe Wolgers, visserligen stockholmare, men ingen har väl gjort våra Vattudalsbygder så uppmärksammade som han.

Vår kyrkby och vårt samhälle har under de 150 år som förflutit sedan nya kyrkan uppfördes genomgått många och stora förändringar, en del ganska dramatiska och genomgripande, t.ex. den stora eldsvådan i Bredgård 1907, då fem bostadshus och några uthus blev lågornas rov. På brandplatsen byggdes sedan Grand Hotell och Lek- och Pappershuset upp.

Så sent som på 1960- och 1970-talen drabbades samhället av det stora rivningsraseriet. Gamla Storgatan med sina vackra och inte alls jämlika sekelskifteshus finns därför inte mer till mångas sorg och bedrövelse. En annan långt gående förändring har basnäringarna jord- och skogsbruket genomgått, och här i kommunen minskat i betydelse i en omfattning vi inte kunnat ana eller förutse. Sysselsättningsgraden i jordbruket och skogsnäringen har jämfört med året 1951 sjunkit med 90 respektive 80 %. Järnvägen, som strömsborna så envist och länge stred för i början av seklet, har

lagts ner för ett tiotal år sedan och flera av våra industrier har försvunnit under de senaste decennierna. Vi lever idag i en snabbt föränderlig värld, i ett föränderligt samhälle, och ingen vet vad morgondagen bär i sitt sköte.

Men människorna vid Vattudalen, ”den märkeligaste dald som uti Riket finns” som Abraham Hülphers skrev i sin reseskildring från 1775, vill inte gärna förlora tron på en fortsatt god framtid för Ström och Strömsund. Man litar och förtröstar på ”Dunderklumpslandet” – som turistbroschyren ibland kallar kommunen – och dess möjligheter att skapa en trygg och god framtid för sina bebyggare. Och nya kyrkan, som nu stått mitt i byn i 150 år, kommer nog också i fortsättningen att finnas i både samhällets och i dess människors centrum.

Källor:

Strömsunds Tidning
Strömsboken
Kyrklig årsbok för Ström
Diverse artiklar i JT, LT, ÖP
Saxon: En resa genom Jämtland i början av 1890-talet
Jämtlands Läns kalender 1910, 1915
Norrländsk uppslagsbok
Egna minnesanteckningar